

BÁRDOS JÓZSEF

AZ OLVASÁSTANÍTÁS NYOMORÚSÁGA

Hogy az általános iskolai oktatásban az olvasás, a könyv, az irodalom szeretetére neveléssel valami nagy baj van, az teljesen nyilvánvaló. Aki belülről vagy kívülről (tanárként vagy szülőként) találkozott mostanában alsó tagozatos gyerekekkel, az igazolhatja azt a tapasztalatot, hogy azok a gyerekek, akik öt-hat éves korban nagy izgalommal készülnek az írás és az olvasás meghódítására, azok nagyjából harmadik osztályra eljutnak oda, hogy nem szeretnek olvasni, és mire elhagyják az általános iskolát, nem olvasnak, és gond van az olvasási, szövegértési képességeikkel is. Nem sokban különbözik ettől azoknak a gyerekeknek az útja sem, akik már otthonról hozzák az olvasás valamilyen szintű képességét. Az első két-három évben könnyebben veszik az akadályokat, de az alsó tagozat végére ugyanott tartanak, ahol a többiek. Némileg szélsőségesen úgy is fogalmazhatnánk, hogy aki ma olvasó felnőtté válik, az nagyjából egészében iskolai tapasztalataitól függetlenül (netán annak ellenére) válik azzá.

A következőkben azonban egyetlen részkérdéssel szeretnék foglalkozni, az irodalomolvasás, azon belül is az úgynevezett kötelező olvasmányok kérdésével, szerepével.

A sok összefüggés elhanyagolásával itt csak egyetlen részletre szeretném felhívni a figyelmet. az olvasókönyvek szerepére. A probléma annál is előbb, mert a Nemzeti Alaptanterv illetve a Kerettanterv először a negyedik osztálynál említ házi olvasmányt. Ez azt jelenti tehát, hogy a központi szabályozás az alsó tagozat első három éve alatt nem látja szükségét semmiféle kötelező (házi) olvasmánynak. Természetesen iskoláink (szerencsére) a helyi tantervek alapján másfajta követelményeket is megfogalmazhatnak.

Látszólag egy olyan döntés, mint amit a Kerettanterv tartalmaz, tehát hogy az alsó tagozatban ne terheljük házi olvasmánnyal az olvasás technikájával illetve az olvasásmegértéssel még birkózó tanulókat, akár helyesnek is tűnhet. Általában meg szokás azonban ilyenkor feledkezni néhány fontos vonatkozásról.

A legfontosabb, hogy ebben az esetben a tanulók egyetlen forrásává (irodalom tekintetében) a tankönyv (olvasókönyv, szöveggyűjtemény) válik. Ez már önmagában is rossz üzenet: azt sugallja, hogy ennyi (és csak ennyi) az iskola által ajánlott irodalom. Azaz valójában nem jön létre kap-

kritikus pont

csolat a tanulók és a könyvek világa között. Ahogy például az általános iskolában elvárt anyanyelvi vagy történelmi ismeretek teljes körét tartalmazzák a nyelvtan vagy a történelem tankönyvei, úgy – látszólag – ugyanez történik az irodalommal is. Így a diákjaink sosem jutnak el a könyvekig, az irodalomig. Az egykönyvűség további (rejtett) üzenete, hogy az iskola által kézbe adott szövegek az iskola által képviselt értékrend csúcán állnak. Erről pedig a tankönyvek többsége esetében nemigen beszélhetünk. Magának az iskolának egyébként

*...az olvasókönyve
az egyetlen
irodalmi forrás...*

sem sok lehetősége van arra, hogy beleszóljon a szövegek kiválasztásába. Hiszen a kész tankönyvek közül lehet csak választani: ott pedig (kapcsolt áruként) kavarognak a jobb és a gyengébb szövegek. A gyerek viszont, amikor azt tapasztalja, hogy az olvasókönyve, szöveggyűjteménye (az egyetlen irodalmi forrás tehát, amit az iskola ajánl!) gyenge irodalmi szövegeket (is), és esetleg téves, elavult nem irodalmi szövegeket is tartalmaz, mindentől el fog fordulni nemcsak az iskolai kínálattól, de az olvasástól is.

Ebben a központilag is sugallt egykönyvűségben érdemes szemrevételezni, mi is az, amit végül gyermekeink kezébe adunk (többek között) azzal a céllal, hogy megszerettessük velük az olvasást, a könyvek világát.

Választásom teljesen véletlenszerű volt. Vettem az első kezem ügyébe került első osztályos olvasókönyvet* (illetve négy évre szóló olvasókönyvsorozatot), és belelapoztam. Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket akarnék levonni belőlük, beszámolok tapasztalataimról. A könyv, amelyről szó lesz, elsőre nagyon bizalomgerjesztő: jó nevű kiadó adta ki, a sorozat első kiadása a kilencvenes évek végén jelent meg. Ábécés olvasókönyv (általános iskola 1. osztály) mondja a borító.*

Vannak dolgok, amelyeket épp csak megemlítek. Nem értek hozzá, hát nem szeretnék belebonyolódni. Épp csak megemlítem tehát, hogy a könyv nehéz, mert fölöslegesen vastag, kemény borítója van, mert a papírja is nehéz, a súlya több mint fél kiló. A képeihez sem értek, azt hiszem, leginkább jellegtelenek. Ha belegondolunk, hogy elméletileg ez az a könyv (hiszen iskolai ábécéskönyv), amely a legtöbb gyerekhez jut majd el a kiadó könyvei közül, felmerülhet a kérdés, vajon nem itt kellene-e a legjobb, a legmodernebb, a leginkább művészi ízlést formáló illusztrációs anyagnak lennie.

Ami ennél érdekesebb, az a könyv társadalom- illetve családképe. Férfiak az egész könyvben alig van (tűzoltó, juhász, rendőr, no meg persze az iskolaigazgató). Apafigura az egész könyvben mindössze három rajzon szerepel, egyébként mindig mindenütt csak az anya látható a gyerekekkel. De ahol az apa megjelenik, az is megéri a pénzét.

Az első ilyen kép *A család* címet viseli. Akár száz évvel ezelőtt is rajzolhatták volna. A család pihe-nőidejét látjuk. Az apa papucsban terpeszkedik, újságot olvas. A kisfiú játszik. Az anya ezzel szemben természetesen dolgozik, talán éppen megvarrja a kisfiú elszakadt harisnyáját, netán éppen stoppol (micsoda korszerűség!) A kislány szintén munkában van elmerülve: csinálja a házi feladatát.

Hogy aztán van egy számítógép is hátul? Igaz, de az senkit sem érdekel: szék sincs, amivel oda lehetne ülni hozzá. Nos, a könyv szerint ez a mai, korszerű családi munkamegosztás, a korszerű családi élet.

Ennél már csak az furcsább, ami a *Névnap* című képen látható, illetve ott olvasható itt megtudhatjuk, hogy Bori a mamától (édesanyjától) tortát és babát kapott névnapjára. De mindez nem számít, mert az ábécéskönyvben váratlanul feltűnt az apa – idézem: „*Apa babaházat vett neki. Ez igazi meglepetés volt.*”

Tessék figyelni, az apa – egyedül, külön! – babaházat vett Borinak. Hogy nem én magyarázom bele a váratlan feltűnést, azt a szöveg bizonyítja: *Ez igazi meglepetés volt.* És a kérdéseknél meg is ismétli a könyv, meg is erősíti: *Mi volt a meglepetés?*

Vajon miféle család ez? Elvált szülők? Ahol az anya neveli a gyerekeket, és az apa egy évben háromszor tűnik fel? De akkor aztán kitesz magáért?

De lépünk most még egyet közelebb a témánkhoz: nézzük a lényegét. Mint a cím is jelzi, valójában két különböző könyvvel van dolgunk: egy ábécéskönyvvel, és egy olvasókönyvvel. Már a kettő megoszlása is figyelemre méltó. Gyakran halljuk, hogy az iskola vagy a tanítónő sietteti az olvasni tanulást, hogy a gyerekek fölöslegesen versengenek, hogy karácsonyra megtanuljanak olvasni, holott hát annyi idejük volna még első osztály végéig. Nos lehet, hogy a tanterv engedné a lazább előrehaladást,

kritikus pont

a tankönyv azonban nem. A 120. oldalon már Mikulás és Karácsony között járnak a szövegek és a képek, a 141. oldalon még mindig Karácsony van, a 147. oldalon pedig már az olvasókönyv kezdődik, azaz véget ért az olvasástanítás nagyja: a gyerekeknek már minden betűt, előre-hátra, kicsit és nagyot egyaránt tudni kell, véget ér a szótagolás is, összeolvasni is tudni kell. És mivel egy ábécéskönyv oldalai nem cserélhetők fel (hiszen a korábban előfordult betűk később már szerepelnek, tehát nem lehet előreszaladni a karácsonyi szövegekre, majd visszamenni hat betűvel korábbra, aki ezt a tankönyvet választotta, az legkésőbb az első félév végére befejezi az ábécéskönyvet. Mese nincs.

Illetve lesznek itt mesék, majd mindjárt arról is lesz szó. De előbb még szeretnék tenni egy kitérőt. Az ábécéskönyv egyik legfőbb jellemzője, hogy szinte egyetlen értelmes, elolvasható szöveg sem található benne egészen a 100. oldalig. Azaz nagyjából november végéig arra a szülői kérdésre, hogy na, mit olvastatok ma az iskolában, csak azt válaszolhatja a gyerek, hogy semmit. Fél év eltelik anélkül, hogy a betűkért való munka és szenvedés (a munka szó szláv eredetű, ne feledjük, eredeti jelentése kín, gyötrelm) bármi hasznot hajtott volna, egy fél évi tanulás a lehető legkisebb információhoz sem juttatta hozzá a gyerekeket.

Pedig ez nem szükségszerű. Lehet úgy megszerkeszteni egy ábécéskönyvet, hogy már három-négy betű ismeretében kis történeteket olvasson a gyerek (képek egészíthetik ki a szöveget, de a lényeg itt is a ki-

egészítés). Az, hogy a kezdet kezdetétől legyenek olyan információk, amelyeket csak a szöveg tartalmaz. Azaz érdekes elolvasni. Persze a kép is tele lehet olyan információkkal, amelyek nem szerepel(het)nek a szövegben. Akkor aztán lehet nézegetni, ábrándozni, netán beszélgetni róla. Ezzel szemben könyvünkben a 100. oldalon található első szöveg is csak olyasmit tartalmaz, amit meg is rajzoltak. Érdekes megnézni, annál is inkább, mert ez a harmadik olyan kép, amelyen az apa szerepel.

Tibi biciklizett. Nem nézett körül. (mondja a szöveg, és egy bicikliző gyerek van a képen, aki oldalt tartja a fejét). *Ezért nem*

Meg-le-pe-tés

Bo-ri-nak név-nap-ja van.
Ba-bát ka-pott a-ján-dék-ba.
Ma-ma do-bos-tor-tát sü-tött ne-ki.

- Jaj, de fi-nom - ki-ál-tot-ta, a-mi-kor meg-kós-tol-ta.
A-pa ba-ba-há-zat vett ne-ki.
Ez i-ga-zi meg-le-pe-tés volt.
Mit sü-tött a ma-ma?

látta a cicát. *Elesett.* (mondja a szöveg, és a képen a bicikliző gyerek épp átesik a macskán, és esik le a bicikliről). *Tibi sírt.* *Megütötte a lábát* (mondja a szöveg, és a képen a gyerek ül a földön, sír, és fogja a lábát, véres a térde.) *Apa bekötözte a sebet.* *Ne sírj. Katonadolog!* (mondja a szöveg, és a képen egy kissé gnóm apa éppen kötözi be a gyerek térdét). Nos ezt a szöveget nem érdemes elolvasni!

Mert a gyerek a képek alapján ennél értelmesebbet ki tudott volna találni. Úgyis ezt preferálja a könyv: korábban szöveg helyett ilyen primitív képregényszerűségek szerepeltek, és el kellett mesélni, mi látható a képeken (mintha legalább is beszélgetés, fogalmazás vagy nemtudommilyen órán volnánk, és nem az olvasás volna a cél).

Persze nyilván nem könnyű néhány betűvel értelmes szöveget szerkeszteni. De ez talán beletartozik abba a tudásba, ami nélkül nem szabadna ábécéskönyv írásába fogni.

A tankönyv második fele olvasókönyv. Ennek szövegei kétfélek: irodalmiak és nem irodalmiak. Előbb ez utóbbiról szólnék néhány szót.

A könyv a tudás forrása, gondolhatja a gyerek (legyünk optimisták). De csak addig gondolhat ilyet, amíg el nem olvas néhány gügyөгő szöveget ebből a könyvből. Mert mit fog gondolni, ha azt olvassa például, hogy (idézem): *A világon mindenütt, ahol fák vannak, mókus is van.* Mert ez ugye tévedés. Vagy azt olvassa: *Valamikor az őseember kis farkaskölyköt talált az erdőben. Hazavitte, megszelídítette, és így lett a vad farkasból háziállat. Így lett az ember első háziállata a kutya.* Hát igen, a kutya meg a farkas valóban rokon állatfajták, de nem hiszem, hogy ha hazavinnénk egy kis tigriskölyköt, megszelídítenénk, akkor macska lenne belőle. Pedig azok is rokonok. Mellesleg ezt a szöveget majdnem szó szerint tartalmazza a második könyv is. Úgyhogy nagyon fontos lehet. A kedvencem is a második könyvben* található (mert az is tele van ilyen bölcse tudományokkal), íme: *Tudjátok, hogy a tehéntől származik a tej, amelyet a boltban vásároltok? A tehén növényevő, szénát legel a mezőn. A tejet a tőgyéből fejtik. A vajat, a sajtot és valamen-*

kritikus pont

nyi tejterméket a tehén tejéből készítik. Ezek finomak és egészségesek. Először is ez nem igaz, mert például a juhtúrót vagy a kecskesajtot (remélem) nem tehéntejből készítik, pedig ezek is tejtermékek. Másodszor meg a szöveg szerzőjét megkérdezném, hát te, néni, tudod-e, mi a széna? Mert ha nem, akkor ne oktass ki másokat. Különben még elképzelem, amint a szénát szé-

pen, gépecskékkel kiszórják a mezőcskére, és ott a tehencskék le(fel)legelik (hogy gügyögjek is hozzá). Képzeljük el ezt a második gyereket, aki, ha ezek után hazamegy, leül a számítógép elé, fölmege az Internetre. Miért gügyögünk mi vele?

Végére maradtak a könyv irodalmi szövegei (nem sok az egész). Azaz most érkezünk a lényeghez. Hát ez is megér egy misét.

Hogy egy mai tankönyvsorozat mennyire átgondoltan készül, azt jelzi, hogy szerkesztői egymás könyvét sem ismerik. Ugyanaz a szöveg (Móricz:

A török és a tehene) benne van az elsős és a második könyvben is. De amíg az elsős könyv

szerzője legalább azt tudja, hogy ez egy vers, a második könyvben a szöveget próza formában szedték ki (nyilván papírtakarékosságból.). Esetleg a többi verssel is így járhattak volna el, mennyi papírt megmentettek volna! A tanító néni, vagy a tanár néni később majd kérje számon a gyereken, hogy milyen jelentősége van a vers tipográfiai megjelenésének a hatása szempontjából.

Kevésbé érti az ember, miért maradt ki mára az elsős könyvből Arany János, Csokonai Vitéz Mihály, Jókai Mór, nem tudni. Igaz, van helyettük mai másod-harmadvonalbeli elég (hadd ne nevezzek meg senkit).

Jellemző, hogy Petőfi ebben a kötetben egyetlen egy alkalommal szerepel (a *Nemzeti dal* első versszakát kivételesen előírja a központi szabályozás). Ezzel teljesen alkalmi versszerzővé degradálja a könyv.

A világirodalom is képviselteti magát ebben az olvasókönyvben. Itt azonnal szembe kell néznünk egy fontos elméleti kérdéssel: anyanyelvi szövegek legyenek az elsős olvasókönyvben, vagy fordítások is? Persze kár volna belemerülni az ezzel kapcsolatos lezárhatatlan vitákba. Hogy lehet-e egyáltalán fordítani, hogy mik a jó fordítás kritériumai. De egy dolog biztos: ha idegen nyelvből származó szöveget választunk, akkor tudomásul kell vennünk, hogy elsősorban a fordító kezében vagyunk. Ezért csak olyasmit érdemes választani, ami nagyon jó, értékes nemcsak eredetileg, hanem fordítását, fordítóját tekintve is

...a tankönyvsorozat szerkesztői egymás könyvét sem ismerik...

Tankönyvünk meglehetősen érdekes ebből a szempontból is.

Összesen négy nem magyar szerző neve olvasható benne. Ebből egy Ezopus. Neve egy mese alatt olvasható, nem tudom, mennyire eredeti ez a fabula, kissé sutának tűnik, nem biztos, hogy Ezopus is vállalná.

De ami még érdekesebb, hogy rajta kívül kik szerepelnek: Tolsztoj neve olvasható egy meserövidítmény alatt, a Puskin nyomán megjegyzés va-

lami nem tudni honnan vett történet alatt, szerepel Tuwin (éljen a lengyel magyar barátság, ez nyilván előbbre való, mint Arany János), és végül a kedvencem: Ma-fan-to, hogy is mondjam, az ismeretlen kínai költő. S ha most előveszünk egy 1954-es (a legvadabb Rákosi-korszakból származó) olvasókönyvet, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy a Tolsztoj-szöveg, a Puskin-történet no meg Ma-fan-to már abban is benne volt. Persze akkor még világos volt, a nagy szocialista orosz, és a népi Kína irodalmának jelen kell lennie. Akárhogyan is. De ma?

Egy szót se szólnék, ha valami értelmes szövegekkel volna dolgunk. De nem. A Tolsztoj-szöveg egy közismert mese egy változata, nagyon lerövidítve, ráadásul nyelvileg igénytelen, hibás formában. Ez a beszélgetés olvasható benne:

– *Tiéd ez a fejsze?*

– *Az enyém, az enyém! – kiáltotta örömmel a favágó.*

A vízitündér azonban nem adta oda az aranyfejszét, sőt még a sajátját sem kapta vissza, mert hazudott.

Ki nem kapta vissza a sajátját? A mondat szerint a vízitündér, hiszen ő az előző mondat alanya és egyetlen szereplője. És ki hazudott? A mondat szerint ugyancsak a vízitündér. Hogy rossz a mondat? Istenem. Ötven év alatt nem sikerült kijavítani. Van ilyen.

A Puskin-történet nagyon korszerűnek tűnik: környezetvédelmi üzenete van (lám-lám!). Fát ültetnek a gyerekek. Így-úgy letörik, levágják rossz gyerekek az összes ágat, és mit ad Isten, a fa elpusztul. Eddig rendben is van, de amikor ezek után visszajönnek a jó gyerekek, meglepetés ér bennünket. Idézem:

Jöttek a gyerekek, akik ültették. Azon tanakodtak, vajon miért pusztult el a fa.

Hát ezek a gyerekek nem lehetnek valami nagy lángelmék: megnézik a csonkot, ami maradt a fájukból, tört ág, levél egy se (rajz is van hozzá), és nem értik, miért száradt el. Tanakodnak. Ötven éve.

*...nem biztos,
hogy Ezopus
is vállalná...*

kritikus pont

A legborzasztóbb azonban a Ma-fan-to-vers. Ez ugyanis a szokásos, két-három éveseknek örömet okozó állatbemutató, állathangutánzó versesike. Már eleve kérdéses, hogy lehet egy állathang-utánzó verset lefordítani, tekintve, hogy minden nyelvben másként hallják és másként utánozzák az állatok hangját. Sejthető, hogy erről a fordító eleve lemondott. Mi maradt? Az állatnévre rímet kellett gyártani. S esetleg valami jellemzőt mondani az állatról. Íme:

*Tejfeltől fénylik a bajsza,
egeret fog, ez a macska!*

*Csontrágástól fénylik foga,
házat őriz: ez a kutya!*

Hát ez nem sikerült: a bajsza – macska, de a foga – kutya is képtelen rossz rím, aki ezeket leírta, enyhén szólva kontár volt. Már csak a kedvenc versszakom idézem:

*Csőre sárga, nem lila,
tollpelyhet ád, ez a liba.*

Ostobaság, ennél csináltabban rossz rímet találni se lehetne, nincsenek lila csőrök. Csak tehetségtelen fordítók vannak. És mi az, hogy ád? Hogy kerül ez a régies alak ebbe a szövegbe? Ráadásul még a primitív ritmus is elromlik, mert a második sor egy szótaggal hosszabb. Itt van tehát egy két-évesnek való műfaj, egy rettenetes, amatőr verselmény, és ötven éve szilárdan tartja magát egy jó nevű kiadó ábécés könyvében, amelyet (képletesen szólva) elméletileg tegnap szerkesztettek, amelynek nívós szerzői, lektorai voltak.

Ezek a művek képviselik az irodalmat az első osztályos olvasókönyvben. Tényleg ez az az irodalom, amelynek a szeretetére nevelni akar (elméletileg) az iskola? Tényleg el lehet így jutni a nyomtatott betű tiszteletéig? Tényleg meg lehetne szeretni ezek alapján az olvasást? Úgy gondolom, legföljebb azoknak, akiknek tényleg lila a csőre.

JEGYZET

* Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004